

ומתוקים מדבש

סוגיות בהלכה מבוארים ומורחבים כלשון לימודים השווה לכל נפש
נכתב ע"י הרב זאב יהודה סטארק שליט"א רב קהילת "שמחת התורה" - ביתר עילית

פרשת ויגש - גליון מס' 35

אשה המסופקת אם בירכה ברכת המזון

ו' טבת תשפ"א

לכבוד מוריניו הגה"ח רבי שליט"א,

ראש כולל ומרביץ תורה ויראה כאן בעירנו - עיר התורה ביתר עילית.

ראשון, יישר כוח על כל התגובות הישירות והמחכימות תמידים כסדרם שיש לכבודו על מה שאנו דנים בכתב בסדרת 'ומתוקים מדבש', ותמיד תענוג גדול הוא לי לשמוע מכם.

בעניין שאלתך, ששאלת אותי לפני כחצי שנה, והוא בענין אשה אחת שהייתה באמצע סעודה (ואכלה כדי שביעה), ובתוך כך הייתה צריכה לטפל בילדים וכו', וחזרה לשולחן אחרי זמן מה, ומסופקת ושכחה אם בירכה ברכהמ"ז (ועדיין לא עבר שיעור עיכול). ופנה כבודו אלי בענוותנותו לדעת איך נוהגים למעשה בשאלה זו. וכבר ראה כבודו שרבו הדעות בין הפוסקים בשאלה דידן, וענית ליך אז מה שהיה נראה לענ"ד.

ועכשיו לעת זו מצאתי לנכון לברר וללבן נושא זה מהגמ' והראשונים עד פוסקי זמנינו, ואני שולח לך מה שעלה במצודתי בעזה"ת ובס"ד המרובה.

הקדמה

מחמת זו ששאלה דידן תלויה הרבה בנידון אם נשים חייבות בברכהמ"ז מה"ת, צריכים לראות את דברי הגמ' וכו', בנושא זה, ואח"כ נבוא לדון בשאלה דידן.

סוגיית הגמ' - דברי הראשונים

במשנה (ברכות דף כ:) איתא שנשים חייבות בברכת המזון, עיי"ש. ובגמ' (שם) איתא דאמר ליה רבינא לרבא אם נשים חייבות מדאורייתא או מדרבנן, והקשו שם הגמ' למאי נפק"מ, ותירץ אם יכולות הנשים להוציא את האנשים. דהיינו אם הם חייבות מדאורייתא יכולות להוציא, ואם לאו אינם יכולות להוציא (כי כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתו). ולאחר מכן הגמ' הביא ברייתא ש'בן מברך לאביו, ועבד מברך לרבו, ואשה מברכת לבעלה' (אבל אמרו חכמים תבוא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכים לו). ולכאורה יש ראייה מכאן שהם מחוייבות מדאורייתא (כי הרי כתוב שאשה יכולה להוציא את בעלה), ומיד דוחה הגמ' ראייה זו מחמת שבברייתא איתא גם 'קטן וכו' (שיכול להוציא את אביו), ובקטן ודאי שאין עליו חיוב של ברכת המזון מדאורייתא, ומה שכתבו בברייתא דאשה כן מוציאה את בעלה (וקטן מוציא את אביו וכו') איירי בציור שאכל האב או הבעל רק שיעור מזון דרבנן, ולפיכך יכול 'דרבנן' להוציא 'דרבנן'. ואם כן יתכן שגם חיוב

האשה הוא מדרבנן (ואין להביא ראייה מכאן או לכאן מברייתא זו), עד כאן דברי הגמ' וברש"י (שם) איתא שהצד לחייב אותם מדאורייתא הוא מחמת שכתוב 'ואכלת ושבעת', וא"כ הוה ליה מצוות עשה שאין הזמן גרמא (דהיינו שאכילה ושביעה אינם תלויים בזמן מסויים), והצד לומר שחיובם הוא מדרבנן הוא מחמת דכתיב 'על הארץ הטובה אשר נתן לך', והארץ לא נתנה לנקבות להתחלק (ואי משום בנות צלפחד - חלק אביהם הוא דנטלו, שהיה מיוצאי מצרים), עיי"ש. ובתוס' (שם) הקשה שהרי כהנים ולוויים ג"כ לא נטלו חלק בארץ (ובגמ' לא דיברו עליהם אם חיובם מדאורייתא או מדרבנן), וא"כ גם אצלם לפי דברי רש"י יהיה נפ"מ אם יכולים להוציא אחרים ידי חובתן בברכת המזון. וכתבו התוס' דיש לומר שטעמא משום דמברכין 'על ברייתך שחתמת בבשרנו - ועל תורתך שלמדנתנו', ונשים אינם בברית ובתורה (ואיתא בגמ' דף מט. - שמי שלא אמר 'ברית ותורה' לא יצא ידי חובתו בברכהמ"ז, ומשמע מהגמ' פה שזה דין דאורייתא. כי הרי הצד בגמ' הוא דנשים כיון שאינן בברית ותורה פטורות מדאורייתא לפי שיטת תוס', וכבר האריכו הפוסקים בזה), והספק בגמ' הוא כיון דלא מצי למימר ברית ותורה, לא הוה אלא מדרבנן, או דלמא כיון דלא שייך בהו הוי שפיר דאורייתא, והגמ' לקמן מייירי באנשים דשייכי בברית ותורה, ורק אצלם שהם שייכים בזה אם לא אמרו לא יד"ח. עיי"ש.

וגמ' זו הוא לכאורה איבעיא דלא איפשטה'. ועיין להלן במה שנדון בזה.

א. עיין בפני יהושע (ברכות שם) שהקשה על עיקר שאלת הגמ' אם נשים חייבות בברכת המזון מדאורייתא או מדרבנן, מאי שנא ברכת המזון שאם פטורות הן מדאורייתא יש צד לחייב אותם בה מדרבנן, משאר מצוות שהזמ"ג שפטורות הן (ולמה ע"ז לא נאמר סברא של הגמ' בברכות בדיק: שא"כ 'כל מצות עשה נחייבינהו מדרבנן'). ותירץ שרק היכא שיש סברא לחייב אותם כגון הכא דאיתא בגמ' (ברכות דף לה.) 'שכל הנהגה מהעוה"ב בלא ברכה כאילו מעל', יהיו חייבות מדרבנן אף אם פטורות מדאורייתא, עיי"ש. (ונראה מדבריו דדברי הגמ' דהנהגה מן העולם הזה בלא ברכה, הוא גם לגבי ברכת המזון ולא רק לברכה ראשונה).

ב. עיין בתוס' (ברכות דף טו. ד"ה רובי) שהקשו על מה שאמרו בגמ' (מגילה יט.) שקטן אינו מוציא אחרים ידי חובתן בקריאת המגילה, והרי קריאת המגילה הוא רק מדרבנן. ותירצו שאף בדרבנן אינו מוציא אלא חיוב קל - כמו ברכת המזון שהוא רק חומרא שהמירור לברך על שיעור שמן התורה פטור מברכה (משא"כ בקריאת המגילה). ועוד שרק אם המצוה עצמה היא מדאורייתא והוא אינו חייב אלא מדרבנן מוציא אחר שמצוותו דרבנן, וכבר הגמ"ז בגדול שאכל פחות מהשיעור (ובציור שהקטן אכל כדי שביעה וכלשונו של תוס' שם, ולכן אצל הקטן הוא 'חד דרבנן' וגם אצל הגדול הוא 'חד דרבנן'), אך כשהמצוה עצמה היא דרבנן הרי אצל הקטן הוא 'תרי דרבנן' (שהרי עצם מצוה הוא מדרבנן - וכל חיובו הוא מדרבנן) ולכן אינו מוציא מי שחייב בה ב'חד דרבנן', עיי"ש. וראוי לציין שדעת הרמב"ן (מגילה יט.) הוא שקטן שאכל שיעור דרבנן אינו מוציא גדול שאכל גם הוא שיעור דרבנן, כי א"כ הקטן הוא 'תרי דרבנן', ואינו מוציא 'חד דרבנן'. ובמג"א ושו"ע הרב (או"ח סימן קפה) נקטו שכן מוציא, עיי"ש. וכן נקט הגרע"א (יחידושי לברכות שם), ועיין שם שביאר מה דלא אמרין בזה דלא אתי 'תרי דרבנן' ומפיק 'חד דרבנן' (בציור זה שקטן אכל שיעור דרבנן ורוצה להוציא גדול שאכל שיעור דרבנן), עיי"ש.

ג. עיין ברבי עקיבא אייגר (ברכות שם) שהקשה דרבינא לשיטתו שסובר ד'הרהור כדבור דמיל', א"כ אף אם אשה חייבת בברכת המזון רק מדרבנן, מ"מ יהיו האנשים יוצאים בברכתן, דכיון דשומע לא גרע מהרהור והרהור כדבור, יכולים לצאת בהרהור ע"י השמיעה, (ורבינא הוא דאמר כאן בגמ' דהנפ"מ אם נשים חייבות מדאורייתא או מדרבנן הוא אם יכולין להוציא את האנשים). ואף

בעצמו, ודו"ק. (ועיין בקהלת יעקב להסתייפולר זצ"ל - ברכות סימן יא שדן בזה באריכות, ובספר חזון איש או"ח סימן כט אות ו, וסימן ל אות ב ועוד).

אמנם עיין בביאור הלכה (או"ח סימן קפו ד"ה ומוציאות את האנשים) שלפי צד זה שנשים חייבות בברכהמ"ז מדאורייתא (אפילו שאינם שייכים לברית ותורה), הם יוציאו את האנשים אף בברית ותורה (ולא יצטרכו האנשים לומר את זה לבד - ולצאת אתם 'במקצת שומע כעונה' וכלעיל), עיי"ש. וצריך לומר שמחמת זה שהחיוב של ברכת המזון חל על האנשים והנשים בשווה אפשר להוציאם, והחילוק בנוסח (דהיינו ברית ותורה) אינו נחשב כחסרון בחיוב 'בעצמותו', אלא כהזכרת 'מעין המאורע' שיכול להוסיף ולהוציא את חברו, ודו"ק.

דרך 'חדש' עפ"י הנ"ל לעזור למי שיש לו 'ספק ברכה'

ראוי לציין מה שראיתי באחרונים שכתבו שלפי דברי רע"א אלו, לכאורה היה אפשר דכל מי שיש לו ספק בברכה וכו' וצריך לצאת ע"י שמיעה מאחר, אין צריך בדווקא שהמברך יברך אותה הברכה שצריך הוא לצאת, אלא אפילו אם יברך ברכה אחרת, יכול הוא לצאת בשמיעה את תיבות 'ברוך אתה ה' וכו' מפי המברך, והשאר יוכל להמשיך ולומר בעצמו.

אמנם אפשר לדון בזה מחמת שתי נקודות. והוא, דשםא חידושו של רע"א הוא רק בתיבות שבתוך הברכה עצמה (דהיינו באמצע הברכה), אבל לא כתב שאפשר להשתמש עם מילים של 'ברוך אתה ה' שהם עיקר הברכה וכו'. וגם אפילו אם נניח שכן אפשר 'להעביר' מילים אלו, אפשר לומר שהתיבות של 'ברוך אתה ה' וכו' של ברכה אחרת לגמרי לא יוכל לצאת בזה, שאולי רק אם שאר הברכה שייך לאותו ברכה של המברך (וכמו בנידון דידן וכציור של רע"א) יוכל לצאת, אמנם אם לא שייך כלל לברכה שלו, אלא הוא עניין אחר לגמרי, שםא בזה לא דיבר הרעק"א ואי אפשר להעביר את זה לברכה אחרת, וכן היה נראה פשוט.

ועיין עוד בשו"ת מנחת אשר (להגאון האדיר רבי אשר וייס שליט"א - חלק ב סימן יד אות יב) שכתב 'שלכאורה אשכחא פתרי לכל מקרה של ספק ברכות, שיקבש מחבירו לברך ברכת שהכל על המים וכדומה ויתכוין להוציא ידי חובתו בפתיחת הברכה עד מלך העולם, וימשיך הוא ויסיים את הברכה הצריכה לו, דכבר ביארתי במקום אחר דיכול לצרף שמיעה ודיבור לצאת יד"ח ברכה כמבואר בחידושי הגרעק"א. הרי שנקט בפשטות שיכול לצאת מקצת הברכה בדיבור ומקצתה בשמיעה. ולכאורה עצה זו תלויה בבעיית הגמ' (ברכות יב.) 'פתח בדחמרא וסיים בדשכרא' אם יצא. הרי לן שנסתפקו אם הפתיחה הכללית של ברכות צריכה להיות בכוונת הסיום המסוים של הברכה, או שםא אין כוונת הפתיחה צריך להיות 'לשמה', ואף שפתח ע"ד לומר בורא פרי הגפן, וסיים שהכל נהיה בדברו יצא יד"ח, וכך גם בני"ד כיון שהמברך בירך לשם שהכל וכו', אין השומע יכול לצאת בה לברכה אחרת. אך באמת נראה דאם חבירו מכין לכתחלה כוונה כפולה ומכופלת בפתיחת הברכה לצאת בברכה לו, מהני כונה כפולה זו לעצמו ולהוציא לחבירו בברכה הנצרכת לו, מהני כונה כפולה זו ויוצא בה לכו"ע, ועוד יש לעיין דשםא אין חבירו מוציא אלא בעצם הברכה אבל השומע הוא זה שקובע על מה מברך הוא ברכה זו, ודו"ק בזה. ועדיין צ"ע בעצה זו דלכאורה עצה נכונה ומחודשת היא בכל מקרה של ספק ברכה, ותימה לכאורה שגדולי הדורות לא העירו בעצה פשוטה זו, ודו"ק בה היטב'. עיי"ש. ובשו"ת מנחת שלמה (חלק א סימן כ אות ג) כתב מרן הגרשז"א זצ"ל שנלענ"ד שמי שמסופק אם בירך ברכת המוציא או לא, שיכול לשמוע מאחר שמברך על היין או מברך להתעטף בציצית, והיינו שיכוין לשמוע ממנו רק את הפתיחה בלבד, ואילו המוציא לחם מן הארץ יאמר השומע בעצמו, ויצא מקצתו בדיבור ומקצתו בשמיעה, ואף להסוברים שאם פתח אדעתא דחמרא וסיים בשיכרא לא עלתה לו ברכה, היינו מפני שלא כוון יפה, ולכן אין זו ברכה. משא"כ הכא זה שמברך על היין מכין יפה, וגם השומע מכין יפה, וכיון דזכרון אחד לשניהם מה טעם לא תעלה לזה ולזה, אלא

וברשב"א (שם) הקשה שלפי שיטת רש"י מדוע על 'עבדים וגרים' שגם אין להם חלק בארץ, ומ"מ לא ביררה הגמ' אם הם חייבים מדאורייתא או מדרבנן, וכתב לתרץ ששאני גרים וכו', שהם זכרים, ו'שם זכרים' נטלו חלק בארץ, עיי"ש. **ובתשב"ץ** (חלק א סימן קסט - הובא בדבריו ברע"א על הגמ' שם) הביא תירוץ זה על גרים (דהיינו שיש 'שם זכרים' עליהם), אמנם על ענין של העבדים הביא לתרץ שכל חיובם של העבדים תלוי הוא בחיובה של האשה, ומאיזה טעם שנפטור את הנשים יפטרו גם העבדים, ומה שכתבו בגמ' נשים גם עבדים בכלל (ובאמת עיין ברשב"א - שיש כמה גרסאות בדבריו - אם הוא כתב רק על גרים או עבדים או שתיהם), עיי"ש.

ולכאורה הרבה מזה תלוי אם דין דהוקשו עבדים לנשים, הוא רק לגבי מצוות עשה שהזמן גרמא, או גם במצוות אחרות שיש לנשים בהם 'מיעוט' מיוחד וכו' להוציא אותם, וכמו כאן לגבי ברכת המזון, עיין בזה בפני יהושע (גיטין דף מא:) ובמשנה למלך (מלכים פרק י הלכה ז), עיי"ש.

ובעיקר קושיית תוס' על רש"י (דהיינו מה אפשר לומר על הכהנים ולוויים שאין להם חלק בארץ), עיין במגן אברהם (או"ח סימן קפו ס"ק א - בשם הגהות אשרי ונסתה הגדולה) שיש לחלק שנשים לא היה להם כלל חלק בארץ מצד עצמם, אמנם כהנים ולוויים היו להם 'ערי מגרש', עיי"ש. ועיין עוד בשלטי גיבורים (על הגמ' כאן) שכתב דלרש"י גם הלויים וכו' הם בכלל ספק הגמ'. (ודומה לזה במה שכתב התשב"ץ לגבי עבדים שהרי הם בכלל הנשים). עיי"ש.

דיון בדברי הגמ' - 'שומע כעונה במקצת ברכה'

יש לדון ולחקור, על הצד שנשים חייבות מדאורייתא, ואפילו שלא שייכים לברית ותורה (לפי דברי תוס' הנ"ל), וא"כ הן יכולות להוציא אנשים, האם הם יוציאו את האנשים אפילו בתיבות אלו של ברית ותורה בברכהמ"ז, או שתיבות אלו האנשים יאמרו לעצמם, ורק שאר הברכות יצאו דרך הנשים. ומצינו בזה מחלוקת האחרונים.

עיין בחידושי רבי עקיבא איגר (ברכות שם) שהביא מהגהות אשרי (פרק ראשון מגילה סימן ד) שנשים חייבות בברכהמ"ז מן התורה אבל אינן מוציאות את האנשים שאינן יכולות לומר ברית וכו'. והקשה רע"א על דבריו שלכאורה תמוהים הם (וכן הקשה קושא זו על דבריו בשער אפרים סימן יא), דהא אמרינן בגמ' דידן שהנפק"מ אם נשים חייבות מדאורייתא או מדרבנן הוא אם יכולים להוציא את האנשים ידי חובתם, דאם הם חייבות הם יכולים להוציא את האנשים, ומדוע כתב ההגהות אשרי שהם כן חייבות מדאורייתא אבל אינם יכולים להוציא האנשים, שהרי לכאורה זה כנגד גמ' דידן. ותירץ רע"א, שיש לומר שסבירא ליה (להגהות אשרי) שהגמ' בהו"א ידעה שנשים ודאי אינם חייבות לומר ברית ותורה, וכל הספק בגמ' הוא רק אם מחמת זה פטורות הם מכל ברכת המזון מדאורייתא, או שרק חלק זה פטורות הן אבל שאר ברכת המזון הם חייבות מה"ת (ובלי הזכרת ברית ותורה), ובזה יש נפק"מ בגמ' אם יכולין להוציא אנשים יד"ח, דהיינו שעל הצד שהם חייבות מה"ת (ורק ברית ותורה אינם מזכירות) האנשים יאמרו לעצמם ברית ותורה והם יוציאו אותם בשאר הברכות. ומה שכתב ההגהות אשרי שהם חייבות מן התורה אבל אינם מוציאות את האנשים, אינו קשה, כי הרי הם חייבות מן התורה (בלי הזכרת ברית ותורה), אמנם מה שכתב דאינם מוציאות האנשים היינו בברית ותורה (והאנשים יאמרו בעצמם), אמנם שאר ברכת המזון הם יכולות להוציא אותם מחמת זה שהן כן חייבות בברכהמ"ז מדאורייתא, עכת"ד של רבי עקיבא איגר, עיי"ש.

וכבר דנו גדולי האחרונים בדברי רע"א שלכאורה יוצא מדבריו שיש דין 'שומע כעונה' על מקצת ברכה, שמקצתה יאמר בעצמו ומקצתה יצא ע"י שמיעה כעונה, כי הרי פה הוא מבאר דנידון הגמ' (לפי פסק ההלכה של הגהות אשרי) הוא שאם הנשים חייבות מדאורייתא, הם יכולות להוציא את האנשים בברכת המזון, אמנם האנשים יאמרו בעצמם תיבות ועל ברייתך וכו'. ומכאן ראייה שאפשר לצאת מדין שומע כעונה במקצת ברכה, אפילו כששאר הברכה הוא אומר

שנראה דאף לרבינא 'מדרבנן' בעינן שיוציא בשפתיו, דאם לא כן תקשה אמאי אין בעל קרי מהרהר בתפלה וכמו שנפסק אצל קריאת שמע שבעל קרי יהרהר בלבו, ועל כרחך צריך לומר שבקריאת שמע חייב להרהר וכדי לצאת ידי הדאורייתא, אבל בתפלה שהוא דרבנן לא יועיל במה שיהרהר, שמדרבנן לא חשיב הרהור כדבור. מכל מקום קשיא, דבברכהמ"ז לצאת עכ"פ ידי הדאורייתא יכול לצאת בהרהור (ע"י שמיעה מהאשה - ואפילו אם הם אינה מחוייבת מדאורייתא), ולגבי הדרבנן (דהיינו להוציא את זה בפיו) נימא שא"י דרבנן (דהיינו בחיובה של האשה) ומפיק דרבנן, והוא יוצא מטעם שומע כעונה, ונשאר שם בצ"ע, עיי"ש.

שמעולם לא שמענו חידוש גדול זה, אך אפשר דהרע"א ז"ל נתכוין רק להתיבות שבאמצע הקידוש אבל לא בעיקר הברכה. עיי"ש.

'ערבות בנשים'

עיינן ברבינו יונה (ברכות שם ד"ה גמ') והרא"ש (ברכות שם סוף סימן יג) שהקשו מהא דאיתא בגמ' (ברכות דף מו.) שמי שאכל רק כזית וחייב בברכת המזון מדרבנן מוציא מי שאכל כדי שביעה וחייבו מדרבנן, וא"כ ה"ה הכא נימא שאשה מוציאה את האיש אפילו אם היא חייבת רק מדרבנן. ותירצו ששם החיוב מוטל על כל אחד מצד ערבות על חיוב חברו, וכמו דמי שיצא במצוה מוציא אחרים, אלא שחכמים תקנו שאם לא אכל כלל ולא נהנה לא נחשב ברכת המזון, אמנם כל 'שאכל' מוציא את חברו, משא"כ אשה שאינה בכלל ערבות, עיי"ש.

ויש לדון בזה האם התכוונו לומר שנשים אינם בכלל 'ערבות' בכל התורה כולה, או שרק פה על הצד שאינם חייבות 'מדרבנן' בברכהמ"ז, א"כ אינם בכלל ערבות מחמת זה במצוה זו לבד, ומצאנו בזה מחלוקת האחרונים.

עיינן בצ"ח (ברכות שם) שהבין מזה שבכל התורה אין אשה בכלל ערבות, אמנם דן לומר שהאיש מ"מ יכול להיות ערב לחיובי הנשים, עיי"ש. ועיינן עוד במש"כ בשו"ת רבי עקיבא איגר (סימן ז) הביא מהדגול מרבה (דהיינו הנודע ביהודה שהוא בעל מחבר הצ"ח) שאשה שיצאה ידי קידוש אינה יכולה להוציא אחר, כיון שאין לה ערבות בזה, וזה הצ"ח לשיטתיה כאן (דהיינו דאינם בכלל המושג של 'ערבות'). ורע"א (שם) חולק עליו שלא מצינו בש"ס חילוק בין אנשים ונשים בעניין ערבות, ומש"כ הרא"ש (כאן) שאין אשה בכלל ערבות, הכוונה רק על מה שהיא אינה מצווה כלל על זה (וכמו הצד פה בברכהמ"ז), ורק על זה אינה בכלל ערבות. עיי"ש.

ובמשנ"ב (או"ח סימן רע"א ס"ק ה - ובשער הציון שם ס"ט) הביא את דברי רע"א להלכה. עיי"ש. ובביאור הלכה (או"ח סימן תרפ"ט סעיף א - בשם האשל אברהם) כתב שאין לאשה להוציא אשה אחרת בקריאת מגילה אם כבר יצאה (ושם לא הביא שרע"א חולק בזה - וכמו שהביא אותו בהלכות קידוש - ויש לחלק). עיי"ש. ובמשנ"ב (תרצ"ב ס"ק ד - בשם המג"א) הביא שאיש שכבר יצא ידי קריאת מגילה יכול להוציא אשה. עיי"ש.

קושיא בדברי הנפ"מ של הגמ'

עיינן בספר שער אפרים (סימן יא-יב, תלמיד של ה'חלקת מחוקק' ובן דורו של הש"ך ועוד גדולי האחרונים - וכן איתא במעדני יו"ט על הרא"ש) שהקשה על עיקר דברי הגמ' שכתב שנפ"מ אם נשים חייבות מדרבנן או מדרבנן הוא בזה אם יכולות להוציא האנשים יד"ח, והקשה מפני מה לא אמרו שהנפ"מ הוא במקום 'ספק', דהיינו שאם היא חייבת מדרבנן, א"כ במקום ספק היא צריכה לחזור ולברך שספק דאורייתא לחומרא, ואם היא רק חייבת מדרבנן אינה חוזרת ומברכת שספק דרבנן לקולא. ולכאורה יש להוסיף על דבריו שעדיף נפ"מ זו שהיא מצויה ושכיחא יותר מאשר אשה שתוציא את הרבים יד"ח, שהרי אמרו חז"ל 'נבא מאירה למי שאשתו מברכת לו' וכו'.

ובספר הערות (ברכות שם) העיר הגרי"ש זצ"ל על דבריו שלפי דברי הפוסקים (עיינן בצ"ח ברכות דף כא.) שכתבו שספק דרבנן לקולא לא נאמר במקום חזקת חיוב בדבר שיש לו עיקר מן התורה, א"כ אף אשה בברהמ"ז, כיון שיש לו עיקר מן התורה יהא ספיקא לחומרא, וא"כ לפי זו קושיית השער אפרים מיושבת. אך כל זה הוא באם היא נסתפקה אם כבר בירכה או לא, שאז אזלינן לחומרא, כיון שיש חזקת חיוב. אך במקום שנסתפקה אם אכלה או לא, שבכה"ג אין חזקת חיוב, ודאי ספיקא יהא לקולא, וא"כ הדרא קושייתו לדוכתא, שכיון שספק ברהמ"ז הוא ספק מצוה, א"כ אם מצוהה היא דאורייתא צריך שיהא ספק אכילה לחומרא, ואם הוא מדרבנן צריך שיהא ספק אכילה לקולא. עיי"ש. ועיינן עוד בצ"ח (ברכות שם) במה שדן בקושיית השער אפרים. עיי"ש.

'איבעיא דלא נפשטה', ראשונים שסוברים שהם חייבות מה"ת בברהמ"ז

הרי"ף (ברכות שם) לא הזכיר כלל איבעיא זו (דהיינו אם נשים חייבות מדרבנן או מדרבנן) ורק כתב שהם חייבות בברהמ"ז מחמת שזה מצוות עשה שאין הזמן גרמא. והסביר הרמב"ן (עיינן במלחמת שם)

שסבירא ליה שוודאי הוא דאורייתא, וכדהוכיחו בגמ' שאשה מברכת לבעלה. ומה שדחו הגמ' כגון שאכל 'שיעור דרבנן' (וא"כ אין ראייה מהברייתא שנשים חייבות בברהמ"ז מדרבנן), אין זה נכון לדינא, ולא נפסק כן להלכה, וקיימא לן שכזית וכביצה חייב בברהמ"ז מהתורה, וא"צ שביעה ממש. וא"כ ברייתא זו איירי בדיני דאורייתא (דהיינו במה שכתב בברייתא שאשה מוציאה את האיש הוא מחמת שהיא חייבת מה"ת - כי הרי הוא אכל 'כזית או כביצה' שהם שיעור מדרבנן), כי להלכה אין 'מושג' כזה של שיעורים דרבנן, כי כדי שביעה אינו המחייב אלא 'כזית' או 'כביצה'. (ועיינן עוד במה שכתב שם איך לתרץ זה שהבן יכול להוציא את אביו אם מדובר בדאורייתא - וברשב"א בברכות שם כתב בדוחק שהבן מברך לאביו בציור שאביו עונה אחריו כל מה שהוא אומר). עיי"ש.

וראוי לציין שבגמ' (ברכות שם) לפני קטע זו (דהיינו האיבעיא אם נשים חייבות מדרבנן או מדרבנן) כתב וז"ל: 'פשיטא', (דהיינו הדין במשנה שנשים חייבות בברהמ"ז), כי הרי זה מצוות עשה שאין הזמן גרמא, מהו דתימא הואיל דכתיב בתת ה' לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר לשבע - כמצוות עשה שהזמן גרמא דמי, קמשמע לן, עכ"ד הגמ'. (ואחרי זה הפסיקה הגמ' עם נושא של קידוש ואח"כ המשיכה עם האיבעיא האם אכן נשים חייבות מה"ת או מדרבנן, וכבר דנו המפרשים למה הגמ' הפסיקה באמצע בעוד נושא, ואכמ"ל).

וכאשר הגמ' אמרה ש'פשיטא' שנשים חייבות (דהיינו הדין במשנה), ואח"כ כתבה מהו דתימא שדנים את זה כאין הזמן גרמא וכו' (מחמת הפסוק שהגמ' הביא), ה'פשיטא' של הגמ' הוא שהם חייבות מדרבנן, כי אם היה 'צד' שהם רק חייבות בברהמ"ז מדרבנן צריך עיון מאי קאמר הגמ' 'פשיטא', כי מהיכתי תיתי שמדרבנן יהיו חייבים, ואין זה פשיטא, ורק יכול להסביר שזה 'פשוט' מחמת שהוא מצוות עשה שאין הזמן גרמא, וא"כ זה פשוט שהם חייבות מדרבנן, ודו"ק. וכן איתא ברשב"א (ברכות שם), ועפי"ד כתב שלהלכה קיימא לן דנשים חייבות מדרבנן, כי זה היה ה'פשיטא' של הגמ', ולא קיימא לן כהאבעיא של רבינא (דהיינו הספיקא שלו - כנגד ה'פשיטא' של הגמ'). וכן דעת הראב"ד (בהשגתו על בעל המאור ברכות שם). עיי"ש. (ובאמת יש להקשות שאם היה פשוט להגמ' שהם חייבות מדרבנן, למה באמת שאל אח"כ אם זה מדרבנן או מדרבנן).

ועיינן עוד במאירי (ברכות שם) שכתב שנראין הדברים שמן התורה חייבות הנשים כדין כל מצוות עשה שאין הזמן גרמא, ואחר שכן אף הן מוציאות את האנשים, שכל המחוייב מן התורה מוציא את המחוייב מן התורה, עיי"ש.

ומצאתי 'מוציאה' שבירושלמי (ברכות פרק ג הלכה ג) כתב שנשים חייבות בברכת המזון דכתיב 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך' - ולא הביא בכלל את האיבעיא של גמ' שלנו, ומשמע מפשטות לשונו שהם חייבות מדרבנן, עיי"ש.

וצע"ק מהו כוונת הירושלמי בהא דאמר שהם חייבות מחמת זה שכתוב 'ואכלת ושבעת וברכת'. ונראה לי לומר בפשטות שמחמת זה שאפשר לאכול ולהיות שבע בכל מקום ובכל זמן, מחמת זה הוא מצוות עשה שאין הזמן גרמא ולכן הם חייבות, ודו"ק (ועיינן ברש"י ברכות דף כ: ד"ה נשים בברהמ"ז דאורייתא שהבאנו לעיל שיצא מדבריו מפורש כדברינו).

ובחומש תורה תמימה (דברים פרק ח פסוק י) כתב שבעיני תמוה הדבר שידחו פשטות דעת הירושלמי, מפני ספק דעת יחיד שבבבלי, כי הלא מירושלמי לפנינו מבואר מפורש באין ספק כלל שהנשים חייבות בברהמ"ז, וכבר כתבו הרבה ראשונים שספק שבבבלי נדחה מפני ודאי שבירושלמי (עיינן תוס' נדה סח. - ורא"ש סוכה פרק ב סוף סימן ח). עיי"ש.

ובספר ראשון לציון (לבעל האור החיים ברכות כ:) כתב שאשה שנסתפקה אם ברכה ברכת המזון צריכה לחזור ולברך מספק שמכיון שרבו הפוסקים הסוברים על פי הוכחות מוכחות שנשים חייבות בברכת המזון מן התורה, וכן דעת הגאונים, כוותיהו עבדינן. עיי"ש.

ראשונים שסוברים שהם פטורות מה"ת בברהמ"ז

אמנם עיינן בבעל המאור (ברכות שם) שכתב שזה איבעיא דלא נפשטה, ומכיון שאולי היא רק חייבת מדרבנן אינה יכולה להוציא אחרים יד"ח. עיי"ש. וברמב"ם (הלכות ברכות פרק ה הלכה א) איתא וז"ל: 'נשים ועבדים חייבין בברכת המזון, וספק יש בדבר אם הן חייבין מן התורה

לפי שאין קבוע לה זמן, או אינם חייבין מן התורה, לפיכך אין מוציאין את הגדולים ידי חובתן, עיי"ש. ובכסף משנה (שם) הסביר שהרמב"ם סובר שזה איבעיא דלא נפשטה. עיי"ש. וכן פסק הרא"ש (ברכות פרק שלישי סוף סימן יג) והרבינו יונה (ברכות שם). ועיין עוד במג"א (או"ח סימן קפ"ט) שהביא שדעת הזוהר הוא שנים חייבות מדרבנן בברכהמ"ז, עיי"ש.

וראוי לסיים עם דברי ביאור הלכה (סימן קפ"ד אלא מדרבנן) שכתב וז"ל: 'ודע דאף דמשולחן ערוך (עיין להלן שנביא את דבריו) משמע שהחזיק כדעת הרמב"ם והרא"ש וכו' וסיעתם דנשים בברכת המזון ספק הוא אם חייבות מדאורייתא, ומשום דהוי בעיא ולא איפשטא בש"ס, מכל מקום לא ברירא כולי האי, ויש הרבה מגדולי הראשונים דסבירא להו דהם חייבות ודאי מדאורייתא וכו', ועל כן נראה לעניות דעתי דהסומך על דעת השערי אפרים ושאר אחרונים המצריכין להאשה לחזור ולברך (היכא שהיא מסופקת אם בירכה ברכהמ"ז) לא הפסיד, דבלאו הכי דעת הראשונים הנ"ל דחייבות בוודאי מדאורייתא. עיי"ש.

יסוד חשוב ונקודה נפלאה על הנ"ל

וחשוב לציין (וכן העיר לי ידיד נפשי - נפשי קשורה בנפשו - הגאון רבי אלכסנדר טברסקי שליט"א) שממה שכתב הרמב"ן (עיי"ל לעיל שהבאנו את דבריו במילואם) שמה שהביאו בגמ' ראייה מהברייתא שכתוב שנים מוציאות אנשים יד"ח דמכאן ראייה שהם חייבות מה"ת, ודחו בגמ' דאין ראייה משם כיון דאפשר לומר דאירי כגון שאכל האיש שיעור דרבנן (דהיינו או כזית או כביצה) ואתי דרבנן ומפיק לדרבנן, וע"ז כתב הרמב"ן שאין זה נכון לדינא, ולא נפסק כן להלכה, אלא קיימא לן שכזית וכביצה חייבים בברכהמ"ז מהתורה, וא"צ כדי שביעה ממש. וא"כ מוכח שבריייתא זו (דהיינו שאשה יכולה להוציא את האיש) איירי בדיני דאורייתא, כי להלכה אין כלל דין זה של שיעור דרבנן לברכת המזון, כי כדי שביעה אינו המחייב אלא 'כזית' או 'כביצה'. אמנם מוכרח לומר שאלו הראשונים שכן למדו שהברייתא מדובר 'להלכה' בציוור של איש שאכל שיעור מדרבנן - דהיינו כזית או כביצה, (כי הרי הם אחוז ש'איבעיא לא נפשטה', וא"כ כאשר כתבו בבריייתא שאשה יכולה להוציא את האיש צריך לומר שזה מדובר בציוור שהוא אכל שיעור מדרבנן - ופשוט), וא"כ ע"כ לשיטתם חיוב ברכהמ"ז מדאורייתא הוא רק בשיעור כדי שביעה ולא בכזית או כביצה, ודו"ק. ואח"כ ראייתי שכבר כתב ורימז ל'חשוב' זה בשער הציון (או"ח סימן קפ"ט א) שכתב שזה תלוי הא בהא, דהיינו שיטות אלו הסוברים שנים מחוייבות מדאורייתא בברכהמ"ז, סוברים שברכהמ"ז מדאורייתא הוא בכזית וכו' ולא בכדי שביעה, ושיטות אלו שסוברים שנים אינם מחוייבות ברכהמ"ז מדאורייתא, סוברים שהשיעור של ברכהמ"ז מדאורייתא הוא בכדי שביעה, ואכילת כזית וכו' אינה אלא מדרבנן, ודו"ק.

הלכה למעשה בהנ"ל - אשה המסופקת אם בירכה ברכהמ"ז

בטוש"ע (או"ח סימן קפ"ט ע"א - עפ"י הרמב"ם והרא"ש - עיין לעיל) איתא שיש ספק אם נשים חייבות מה"ת או מדרבנן, ולפיכך אינם מוציאות את האנשים. עיי"ש.

ופה הוא דוגמא של דבר שנפסק להלכה בטוש"ע וברמ"א (עפ"י הרמב"ם והרא"ש) - דהיינו שספק בדבר אם אשה חייבת מה"ת או מדרבנן, ועם כל זאת הרבה פוסקים כתבו שהעיקר הוא כדברי הראשונים וכו' שהם חייבות מדאורייתא, וכנגד הטוש"ע (ועיין לעיל במה שהבאנו מהביאור הלכה).

וראיתי באחרונים שהעירו שלכאורה קשה שיש הרבה ראשונים שסוברים שדין זה דספיקא דאורייתא לחומרא הוא מדאורייתא, וא"כ כל ברכת המזון של האשה כיון שהוא ספק אם חייבת מן התורה או מדרבנן ממילא חייבת היא מן התורה משום ספק דאורייתא, וא"כ למה אינה יכולה להוציא את האיש שחייב מדאורייתא. ולכאורה צריך לומר שהטוש"ע סובר כשיטת הרמב"ם שספיקא דאורייתא

לחומרא הוא דין דרבנן, אמנם בודאי אפשר לחלק בין חיוב הבא כל כולו מחמת ספיקא דאורייתא לחומרא, לבין חיוב 'בעצם' שהוא מדאורייתא, ותן לחכם ויחכם עוד, ואכמ"ל.

ועיין בשו"ת רע"א (סוף סימן כה - הגהות לשו"ע סימן קפ"ט ע"א) שדין באשה שאכלה כדי שביעה, והיא מסופקת אם בירכה ברכהמ"ז, אם צריכה לחזור. וכתב שיש לומר שאינה צריכה לברך, דאם חיובה מדאורייתא הוי ספק ספיקא, דספק אם היא מחוייבת בכלל מן התורה, וספק אם בירכה כבר, ובספק ספיקא אפשר להקל, ואם חיובה הוא רק מדרבנן, אף דיש רק ספק אחד כיון דוודאי חייבת היא בברכת המזון, והספק הוא רק אם בירכה, אך כיון דמדרבנן הוא ספק דרבנן לקולא. (ועוד) כתב שם שאם האיש שאכל כדי שביעה מסופק אם בירך ברכת המזון, יש לומר שאשה יכולה להוציאו, דהוי ספק ספיקא, שמא כבר בירך, ואם תמצא לומר שלא בירך, שמא נשים חייבות בברכת המזון מן התורה ויוצא מהן, עיי"ש. ועיין בספר ברכת אברהם (ברכות שם) במה שדין ב'ספק ספיקא' זה של רע"א מהרבה מקורות מהאחרונים. עיי"ש.

ובקיצור שו"ע (סימן מד אות יא) איתא שאשה המסופקת בברכהמ"ז אינה צריכה לחזור שוב, עיי"ש.

אמנם בספר שער אפרים (סימן יא-יב) איתא שאשה מסופקת כן צריכה לחזור ולברך. עיי"ש. וכן איתא בחיי אדם (כלל מז סימן ב) שכתב שנים שנסתפקו אם בירכו ברכת המזון צריכות לחזור ולברך מספק. עיי"ש את סברתו. ובערוך השלחן (או"ח סימן קפ"ט ט) ג"כ הכריע שאשה המסופקת חייבת לחזור ולברך שוב. עיי"ש.

ובמשנ"ב (סימן קפ"ט א) הביא את דעת השער אפרים וחיי אדם (וגם דעת המגן גיבורים) שאמרו לחזור, ואח"כ הביא את דעת רע"א (וברכי יוסף ושכן צידד הפמ"א) שלא לחזור, וסיים שהרוצה לסמוך על דעת השער אפרים וכו' (דהיינו לחזור לברך) אין מוחים בידו. עיי"ש. ועיין לעיל במה שהבאנו מהביאור הלכה (שכתב דהרבה ראשונים סוברים דנשים חייבות בברכהמ"ז מדאורייתא, וממילא אין זה כלל ספק ספיקא, אלא חד ספיקא וספק לחומרא).

ויש הרבה פוסקים שמורים שעדיף שיתטול ידיה שוב ולאכול שוב פת (עם ברכה - כיון דהוי בדין נמלך) או שתשמע ברכהמ"ז מאחר (עיין בכף החיים סימן קפ"ט ס"ק כה).

ובספר ותן ברכה (סימן קפ"ט) הביא שהגרש"א זצ"ל פסק שכדאי להורות לה שתברך כדי שלא תהא ברכהמ"ז קלה בעיניה, ולא תבאנה הנשים לידי קלקול שישברו שאינם חייבות כ"כ, עיי"ש. וכנראה דלא די בסברא זו שלא תהא ברכהמ"ז קלה בעיניה לחייבה לחזור ולברך, אלא צירף בדעתו אף את מה שהבאנו לעיל מהביאור הלכה דרוב הראשונים סוברים דברכת המזון הוא מדאורייתא, ופשוט.

דעת כמה מפוסקי זמנינו

ב"ה שזכיתי להעלות שאלה זו על שלחן מלכים - מאן מלכי רבנן, ונביא כאן את דעת כמה מפוסקי זמנינו (כפי סדר א-ב):

מהגאון רבי ישראל גואלמן שליט"א שמעתי 'שהיא לא חייבת לחזור ולברך - אמנם היא יכולה'.

מהגאון רבי צבי ובר שליט"א ומהגאון רבי יהודה טשזנר שליט"א שמעתי שעדיף לומר לה לחזור וליטול ידיים ולאכול 'פת' (עם ברכה - מחמת היסח הדעת), ואם אינה יכולה, לא תברך.

מהגאון רבי מאיר סירוטה שליט"א שמעתי שהיא צריכה לחזור ולברך.

מהגאון רבי נתן קופשיץ שליט"א שמעתי שעדיף ליטול ידיים ולאכול שוב כזית, ולברך. ואם אינה יכולה, תחזור ותברך.

הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה,

זאב יהודה סטארק

ד. ועיין בשו"ע (סימן קפ"ט ע"ד) שאם איש אכל ואינו יודע אם בירך חייב לברך מספק. ובמשנ"ב (שם) איתא שצריך לברך 'כל' ברכהמ"ז (ואף ברכה רביעית שהוא רק מדרבנן), כדי שלא יבוא לזלזל בזה, וגם יכול להוציא אחר. (ועיין בשער הציון שם שמביא צדדים לומר שאפילו אם אכל 'שיעור דרבנן' מחמת שעצם הברכה הוא דאורייתא אולי הוא חייב לחזור). ועיין עוד במשנ"ב (סימן קס"ט ע"ה) לגבי מי שאכל בכדי שביעה דבר שהוא 'ספק לחם', שחייב בברכהמ"ז, ואינו די בברכת 'מעין שלש'. עיי"ש. וגם דנו הפוסקים בציוור אם אכל כדי שביעה ומסופק אם עבר שיעור עיכול, האם נאמר בזה ג"כ שספק דאורייתא לחומרא. עיין בערוך בשלחן (סימן קפ"ט ע"ד ח) במש"כ בזה. עיי"ש.